

L'obra de Joan Salvador Beltran: *Vocabulari de cruïlla*

L'any 2010 Joan Salvador Beltran publicà el *Vocabulari de cruïlla*.¹ El substantiu *cruïlla* del títol al·ludeix al tortosí situat en el conjunt dels dialectes catalans: com és sabut, aquest parlar és a cavall del català nord-occidental i dels parlars valencians. A continuació, el subtítol, que és descriptiu, fa saber que el vocabulari conté *Els mots de les Terres de l'Ebre i del Maestrat en el context del català formal*.

Poc després de la publicació del dit vocabulari vaig escriure'n una ressenya per a la revista *Estudis Romànics*, on afirmava que aquesta obra té molt de programàtica perquè ha estat concebuda i elaborada amb l'objectiu de contrarestar la pressió que exerceixen sobre el tortosí els models de llengua difosos principalment des de València i Barcelona.²

Amb vista a la meua participació en aquestes jornades, he repassat les publicacions de Beltran i he pogut constatar que els principis rectors del *Vocabulari de cruïlla* són fruit, d'una banda, del mestratge dels seus predecessors, especialment de Francesc Mestre i Noè, de qui es considera deixeble i continuador com a lexicòleg,³ i, d'altra, de la reflexió crítica a l'entorn de la llengua i del lèxic elaborada al llarg de decennis.

1. Joan Salvador BELTRAN I CAVALLER (2010), *Vocabulari de cruïlla: Els mots de les Terres de l'Ebre i del Maestrat en el context del català formal*, Benicarló, Onada, 2 v.

2. Pere MONTALAT (2011), «Ressenya de l'obra *Vocabulari de cruïlla. Els mots de les Terres de l'Ebre i del Maestrat en el context del català formal*, de Joan Salvador Beltran i Cavaller», *Estudis Romànics*, vol. 33, p. 404.

3. Joan Salvador BELTRAN I CAVALLER (2016), «Pròleg», a Núria MENASANCH I MARTÍ, *Biografia de Francesc Mestre i Noè. Cronista de Tortosa*, Benicarló, Onada, coll. «La Barçella», 25, p. 15.

Mestre i Noè —recordem-ho— va ser un dels puntals de mossèn Alcover a les Terres de l'Ebre, ja que ell sol va contribuir amb quatre mil cèdules a l'obra del diccionari pancatalà. I, més endavant, quan mossèn Alcover presidia la Secció Filològica (SF), Mestre va veure publicat el seu «Vocabulari català de Tortosa» al *Butlletí de Dialectologia Catalana*, que, com se sap, era una publicació de les Oficines del *Diccionari general de la llengua catalana* de l'Institut d'Estudis Catalans (DIEC). Així, doncs, el vocabulari de Mestre i Noè va ser una de les fonts importants del diccionari Fabra i també ha deixat una fonda petjada en el *Vocabulari de cruïlla*.

Mestre i Noè era un ferm partidari de la unitat de la llengua i ho manifestava en aquests termes: «Los que tenim amor a totes les coses de Catalunya [...] venim obligats a defensar la unitat de la llengua i a fer nostres, però ben nostres, los mots que arreu se troben en tots los pobles ont la seva raül estiga en saba».⁴ Vet aquí, doncs, l'orientació inclusiva, composicional, pel que fa al lèxic, de Mestre i Noè, que Beltran també farà seva.

Amb tot, és el coneixement de la realitat sociolingüística del parlar tortosí el factor que, a parer meu, ha contribuït d'una manera més determinant en el projecte del *Vocabulari de cruïlla*. Per exemple, l'any 1992, Beltran escrivia a propòsit dels manuals per a l'ensenyament:

[...] un hom es pregunte per què la problemàtica dialectal específica de la zona no té cabuda en els textos destinats a l'ensenyament [...] i per què aquests textos no recullen aquelles variants admeses per la normativa que més s'ajusten al model de parla propi.⁵

Uns anys més tard, el mateix Beltran constata una de les conseqüències més immediates de l'absència dels mots del parlar propi en els textos escolars:

Enquestes fetes a les escoles i instituts de les Terres de l'Ebre mostren que, quan es dóna a triar als alumnes entre parelles de geosinònims presents al DIEC, un significatiu 25 % considera que el mot propi de l'àrea no és adequat per a l'expressió formal.⁶

4. FRANCESC MESTRE I NOÈ (1998), «Del llenguatge i de la unitat», a *Girípigues tortosines*, Tortosa, Centre de Lectura de les Terres de l'Ebre, col·l. «Biblioteca Ebreca», p. 25 (ed. facsímil, 1915).

5. JOAN SALVADOR BELTRAN I CAVALLER (1992), «L'estàndard català a les terres del darrer tram de l'Ebre», a *Segon Congrés Internacional de la Llengua Catalana*, vol. IV, àrea 3: *Lingüística social*, edició a cura d'Isidor Marí, Palma de Mallorca, Universitat de les Illes Balears, p. 553.

6. JOAN SALVADOR BELTRAN I CAVALLER (2006), «Els parlars de les Terres de l'Ebre i del Maestrat en el context del català formal», a *Jornades de la Secció Filològica de l'Institut d'Estudis Catalans a Morella (16 i 17 de desembre de 2005)*, edició a cura de Miquel Àngel Pradilla, Barcelona i Morella, IEC, p. 124.

I, tot seguit, concloïa: «es va optar per solucions policèntriques que, en àrees perifèriques i de transició com la nostra, queden força lluny de la realitat col·loquial».⁷

En resum, la concepció de la llengua i, més específicament, del lèxic defensada per Beltran com una unitat feta amb l'aportació de tots els parlars, que compareix, ja ho hem dit, amb Mestre i Noè, ve a topar amb les contrarietats que deriven sobretot de la partició de l'àrea dialectal tortosina entre les administracions valenciana i catalana. Aquest fet afavoreix que en aquesta àrea arrelin models lingüístics orientats en excés envers els dos grans centres difusors de formes lingüístiques prestigiades en detriment de les pròpies.

El *Vocabulari de cruïlla* ha estat pensat i escrit per a afrontar la problemàtica lingüística específica de l'àrea dialectal tortosina que acabo de descriure.

A continuació, analitzaré el contingut del vocabulari i em referiré al pla de l'obra, a la selecció de les unitats lèxiques i a l'estructura general dels articles.

EL PLA DE L'OBRA

Si es té en compte que el *Vocabulari de cruïlla* és obra d'un sol autor, s'ha de reconèixer que l'empresa és ambiciosa. Considereu, si no, el contingut dels cinc paràgrafs inicials de la «Presentació» que precedeix el vocabulari. En aquest breu text, Beltran explica que el seu treball abraça els vessants lexicogràfic, dialectològic, de codificació i divulgació, i de recuperació: «És un treball *lexicogràfic*» —diu l'autor— «perquè recull tot un seguit de mots catalans que s'usen o s'han usat» en el parlar de Tortosa, «mira de situar amb quin valor i en quins contextos són emprats i n'ofereix una definició»; «és un treball *dialectològic*» —continua— «perquè es fixa principalment en aquell escàs 20 % de mots que no són d'ús general i, d'aquests, selecciona els que tradicionalment s'han emprat a l'àrea del dialecte tortosí». Aquest vocabulari també té relació amb la codificació i la divulgació, perquè, segons l'autor, «pot servir per a difondre la grafia que correspon a cadascun dels mots que recull» i també té relació amb la recuperació, «perquè té l'objectiu de recordar —o fer conèixer— i de recuperar l'ús d'un seguit de mots molt nostres, que havien estat d'ús general a la nostra àrea dialectal i que, en els darrers cinquanta anys, han sofert una reculada notable».⁸

7. Joan Salvador BELTRAN I CAVALLER (2006), «Els parlars de les Terres de l'Ebre i del Maestrat en el context del català formal», a *Jornades de la Secció Filològica de l'Institut d'Estudis Catalans a Morella (16 i 17 de desembre de 2005)*, edició a cura de Miquel Àngel Pradilla, Barcelona i Morella, IEC, p. 125.

8. Joan Salvador BELTRAN I CAVALLER (2010), «Presentació», a *Vocabulari de cruïlla: Els mots de les Terres de l'Ebre i del Maestrat en el context del català formal*, Benicarló, Onada, p. 9.

LA SELECCIÓ DE LES UNITATS LÈXIQUES I L'ESTRUCTURA DELS ARTICLES LEXICOGRÀFICS

En el *Vocabulari de cruïlla*, Beltran reprèn un mètode explorat en la selecció del lèxic que figura en els manuals de didàctica del català *Cruïlla*⁹ i *Aïnes*,¹⁰ i que llavors ja es va revelar eficaç, consistent a donar preferència als geosinònims de la varietat pròpia que són al DIEC. Es tracta, per tant, d'una proposta amb un enfocament summament interessant, ja que les solucions lèxiques que figuren als manuals esmentats són d'arrel tortosina, però, alhora, s'emmirallen en el model de la llengua de referència.

La selecció de la nomenclatura del vocabulari s'ha dut a terme a partir del despullament de sis lèxics d'àmbit local: els treballs de Ramon Arabia i Solanas,¹¹ Hilari Costa,¹² Joaquim Garcia Girona,¹³ Francesc Mestre i Noè,¹⁴ Maties Pallarès¹⁵ i Carles Salvador,¹⁶ i d'un corpus textual d'escriptors tortosins del primer terç del segle xx representats per Enric Bayerri, Joan Moreira, Ramon Vergés Paulí, Josep Vergés i Zaragoza i els ja citats Garcia Girona i Mestre i Noè.

La nòmina d'autors que acabo d'esmentar és representativa de l'estat de la llengua a la regió de Tortosa a començament del segle passat, així com de les diverses actituds tocant al procés de codificació que es duia a terme llavors, perquè inclou escriptors com els folkloristes Bayerri i Moreira, partidaris d'un model lingüístic més *regionalista*, però també d'altres, com Francesc Mestre i Noè, que, tot i mostrar una clara preferència pel lèxic tortosí, amb el temps van adoptar l'ortografia normativa.

El *Vocabulari de cruïlla* no és un recull exhaustiu del lèxic tortosí, sinó una tria de mots i expressions d'aquest parlar, particularment, d'aquells que no formen

9. Joan Salvador BELTRAN i CAVALLER i Josep PANISELLO (2002), *Cruïlla: Curs de llengua*, Benicarló, Alambor, col·l. «Llengua i País», 6.

10. Josep PANISELLO i Joan Salvador BELTRAN i CAVALLER (2002), *Aïnes: Exercicis de llengua i claus de correcció*, Benicarló, Alambor, «Llengua i País», 7.

11. Ramon ARABIA i SOLANAS (1887), «Vocabulari y notas folk-lòricas recullidas en Tortosa y la Ribera d'Ebro», a *Miscelánea folk-lòrica*, Barcelona, «Biblioteca Popular de la Associació d'Excursions Catalana», IV, p. 161-182.

12. Hilari COSTA (1921), «Contribució al vocabulari de la navegació fluvial (Móra la Nova)», amb dibuixos de G. ROIG, *Butlletí de Dialectologia Catalana* (Barcelona, Institut d'Estudis Catalans), vol. IX (gener-desembre), p. 64-68.

13. Joaquim GARCIA GIRONA (1922-1928), *Vocabulari del Maestrat* (A-G), Castelló de la Plana, Societat Castellonenca de Cultura.

14. Francesc MESTRE i NOÈ (1915), «Vocabulari català de Tortosa», *Butlletí de Dialectologia Catalana* (Barcelona, Institut d'Estudis Catalans), vol. III (gener-juny), p. 80-114.

15. Maties PALLARÈS (1921), «Vocabulari de Penarroja (Baix Aragó)», *Butlletí de Dialectologia Catalana* (Barcelona, Institut d'Estudis Catalans), vol. IX (gener-desembre), p. 69-72.

16. Carles SALVADOR (1943), «Petit vocabulari de Benassal (Maestrat)», a *Miscel·lània Fabra: Recull de treballs de lingüística catalana i romànica dedicats a Pompeu Fabra*, Buenos Aires, Impremta i Casa Editora Coni, p. 242-263.

part del cabal general de la llengua i «que s'usen o s'han usat» fins fa relativament poc temps. Conté prop de 2.700 articles, dels quals més de 2.100 també figuren al DIEC, és a dir, aproximadament el seixanta per cent del lèxic del *Vocabulari*.

Les unitats lèxiques que formen part del vocabulari són: a) mots d'ús exclusiu en el dialecte tortosí, com ara *carrucada*, *guai* o *mitget*; b) variants geosinonímiques pròpies del tortosí amb exclusió de les d'altres dialectes, per exemple, hi ha *espill*, però no *mirall*; hi ha *maçana*, però no *poma*; hi ha *pesteta*, però no pas *bitxo*, *bitxera*, *pebre de cirereta*, *pebrot coent* o *pebrina*; c) mots d'ús corrent en tortosí que a la resta del domini són exclusivament literaris, per exemple, *àdhuc*, pronunciat *adho*; d) «mots d'ús quotidià», diu Beltran, «que avui ens semblen estrictament literaris o propis només d'altres contrades [...] com ara *safata*, *catifa*, *almoina*, *escorxeria*, etc., que actualment han estat substituïts pel castellanisme corresponent»¹⁷ i que han estat triats justament per a recuperar-ne l'ús; e) accepcions pròpies del tortosí prescindint dels valors inusitats en aquesta parla i també d'aquells que són d'ús general a tot el domini, per exemple, hi figura el mot *galtera* amb el sentit de 'falda d'una muntanya', i s'obvien la resta de significats d'aquest mot que dona el DIEC, i f) mots catalans que prenen un sentit diferent en tortosí, és a dir, entrades del *Vocabulari de cruïlla* i del DIEC amb el mateix significat, però diferent significat, per exemple, al *Vocabulari de cruïlla* hi ha el mot *canyís* amb el sentit de 'sargantana petita', mentre que al DIEC el mot figura amb el sentit de 'teixit o reixat fet de canyes'; el *Vocabulari de cruïlla* recull *malura* amb el sentit de 'dany' o 'malifeta', mentre que al DIEC hi és amb el sentit de 'malaltia epidèrmica, especialment de les plantes'.

Si ens fixem en l'estructura general de l'article lexicogràfic, es pot dir que el *Vocabulari de cruïlla* és també un diccionari d'autor no solament per la manera original a l'hora d'organitzar els elements que integren la microestructura de cada article, sinó també per la seva eficàcia. En primer lloc, hi ha el lema; en segon lloc, la indicació de si el mot o l'expressió en qüestió figura o no al DIEC i al *Diccionari català-valencià-balear* (DCVB) i, en cas de ser-hi, amb quines informacions; en tercer lloc, venen les dades procedents dels lèxics d'àmbit local referenciats anteriorment; en quart lloc, hi ha els exemples d'ús del mot o l'expressió en qüestió extrets del corpus d'autors tortosins; en cinquè lloc, ve la distribució geogràfica, i, a l'últim, l'etimologia.

Trobo especialment útil i allisonador l'acarament sistemàtic del lèxic aplegat en el *Vocabulari de cruïlla* amb el DIEC. Amb aquest procediment, Beltran ve a dir als consultants tortosins de la seva obra: endavant, empreu *abadejo*, *arena* i *calcetí*. Són mots de les nostres contrades que coneixeu bé perquè els heu sentit a

17. Joan Salvador BELTRAN I CAVALLER (2010), «Presentació», a *Vocabulari de cruïlla: Els mots de les Terres de l'Ebre i del Maestrat en el context del català formal*, Benicarló, Onada, p. 22.

casa vostra de sempre; digueu sense dubtar *catxel*, *entropessar* i *faena* i també *fato*, *joguet* i *maçana*, perquè, a més de ser mots de la nostra parla, figuren també en el diccionari normatiu, és a dir, són les variants prestigiades del nostre parlar.

Als consultants d'aquesta obra que no som tortosins també ens és útil, aquest acarament, perquè dona compte del grau de convergència del tortosí vers el model de llengua estàndard representat pel diccionari normatiu, i perquè, d'una manera implícita, dona clarícies de com s'han dut a terme la selecció i la sistematització del lèxic supradialectal.

Un altre avantatge de confrontar el lèxic tortosí d'aquest vocabulari amb el DIEC és que ajuda a consolidar la identificació del parlant d'aquestes terres amb el model de llengua referencial.

ACTUALITAT DE LA PROPOSTA LÈXICA

El 8 de setembre de 2021, el diari *Ara* donava notícia de la publicació de tres vocabularis que recullen paraules i expressions pròpies del Pla de l'Estany, de l'Empordà i del cap de Creus, iniciatives que, segons aquest diari, «posen de manifest el creixent interès per reivindicar un patrimoni lingüístic en risc de desaparició».¹⁸ La notícia anava acompanyada d'una breu entrevista al lingüista celranenc Pep Vila, que acaba de publicar l'obra *Paraulari de Cadaqués*, el qual manifestava que el català actual s'està empobrint: es parla com més va més «una llengua de plàstic, un estàndard empobrit i uniformitzat que, a més, arracona les varietats dialectals».

Cada cop són més les veus procedents sobretot de les àrees perifèriques del domini lingüístic, que, com Pep Vila ara mateix o Joan Salvador Beltran de fa molts anys, reclamen que el lèxic i la fraseologia de les diferents varietats dialectals del català estiguin representats a l'estàndard lèxic comú. Segurament, el futur diccionari normatiu que ha endegat la SF serà la millor oportunitat per demostrar que la variació lèxica és compatible amb l'estàndard, idea a la qual Joan Salvador Beltran ha dedicat tota la seva obra.

PERE MONTALAT BUSCATÓ
Oficines Lexicogràfiques
de la Secció Filològica

18. Gerard BAGUÉ i Marta COSTA-PAU (2021), «L'atracció pel català d'abantes'. Diccionaris populars i escriptors recuperen el parlar del Pla de l'Estany, l'Empordà o el Cap de Creus», *Ara* (8 setembre).

BIBLIOGRAFIA

- ARABIA I SOLANAS, Ramon (1887). «Vocabulari y notas folk-lóricas recullidas en Tortosa y la Ribera d'Ebro». A: *Miscelánea folk-lórica*. Barcelona: Llibreria de Àlvar Verdader. (Biblioteca Popular de la Associació d'Excursions Catalana; iv), p. 161-182.
- BAGUÉ, Gerard; COSTA-PAU, Marta (2021). «L'atracció pel català d'abantes'. Dictionaris populars i escriptors recuperen el parlar del Pla de l'Estany, l'Empordà o el Cap de Creus». *Ara* (8 setembre).
- BELTRAN I CAVALLER, Joan Salvador (1992). «L'estàndard català a les terres del darrer tram de l'Ebre». A: MARÍ, Isidor (cur.). *Segon Congrés Internacional de la Llengua Catalana*. Vol. IV. Àrea 3: *Lingüística social*. Palma de Mallorca: Universitat de les Illes Balears, p. 543-554.
- (2006). «Els parlars de les Terres de l'Ebre i del Maestrat en el context del català formal». A: PRADILLA, Miquel Àngel (cur.). *Jornades de la Secció Filològica de l'Institut d'Estudis Catalans a Morella (16 i 17 de desembre de 2005)*. Barcelona; Morella: Institut d'Estudis Catalans, p. 121-129.
- (2010). *Vocabulari de cruïlla: Els mots de les Terres de l'Ebre i del Maestrat en el context del català formal*. Benicarló: Onada. 2 v.
- (2016). «Pròleg». A: MENASANCH I MARTÍ, Núria. *Biografia de Francesc Mestre i Noè. Cronista de Tortosa*. Benicarló: Onada. (La Barcella; 25), p. 15-23.
- BELTRAN I CAVALLER, Joan Salvador; PANISELLO, Josep (2002). *Cruïlla: Curs de llengua*. Benicarló: Alambor. (Llengua i País; 6)
- COSTA, Hilari (1921). «Contribució al vocabulari de la navegació fluvial (Móra la Nova)», amb dibuixos de G. Roig. *Butlletí de Dialectologia Catalana* [Barcelona: Institut d'Estudis Catalans], vol. IX (gener-desembre), p. 64-68.
- GARCIA GIRONA, Joaquim (1922). *Vocabulari del Maestrat (A-G)*. Castelló de la Plana: Societat Castellonenca de Cultura.
- MESTRE I NOÈ, Francesc (1915). «Vocabulari català de Tortosa». *Butlletí de Dialectologia Catalana* [Barcelona: Institut d'Estudis Catalans], vol. III (gener-juny), p. 80-114.
- (1998). «Del llenguatge i de la unitat». A: *Girípigues tortosines*. Tortosa: Centre de Lectura de les Terres de l'Ebre. (Biblioteca Ebreca) [Edició facsímil, 1915]
- MONTALAT, Pere (2011). «Ressenya de l'obra *Vocabulari de cruïlla. Els mots de les Terres de l'Ebre i del Maestrat en el context del català formal*, de Joan Salvador Beltran i Cavaller». *Estudis Romànics*, vol. 33, p. 400-404.
- PALLARÉS, Maties (1921). «Vocabulari de Penarroja (Baix Aragó)». *Butlletí de Dialectologia Catalana* [Barcelona: Institut d'Estudis Catalans], vol. IX (gener-desembre), p. 69-72.
- PANISELLO, Josep; BELTRAN, Joan (2002). *Aïnes: Exercicis de llengua i claus de correcció*. Benicarló: Alambor. (Llengua i País; 7)
- SALVADOR, Carles (1943). «Petit vocabulari de Benassal (Maestrat)». A: *Miscel·lània Fabra: Recull de treballs de lingüística catalana i romànica dedicats a Pompeu Fabra*. Buenos Aires: Impremta i Casa Editora Coni, p. 242-263.